

A KÖNYVTÁRSTATISZTIKA A KULTURÁLIS STATISZTIKA RENDSZERÉBEN

ERDÉSZ Tiborné

A könyvtárak működésére, gyarapodására, gazdálkodására vonatkozó statisztikai adatok ma már nélkülözhetetlen eszközt jelentenek a könyvtári igazgatásban, nem hagyhatók figyelmen kívül az infrastruktúra, a társadalmi szolgáltatások és a kulturális ellátás fejlődésének elemzésénél sem.

A könyvtárakról régóta gyűjtenek adatokat Magyarországon, és nemzetközileg is hosszú múltja van a könyvtári statisztikának.

Az adatszolgáltatás tartalma hazánkban a mindenkori információigényeknek megfelelően alakult, figyelembe véve a könyvtárak munkáját különböző közigazgatási szinten irányító szakigazgatási szervek, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, a Központi Statisztikai Hivatal, illetve a nemzetközi szervezetek adatigényeit.

Az utóbbi években hazai és nemzetközi vonatkozásban is gyors ütemben kezdődtek meg az *összehangolt információk* gyűjtésére irányuló törekvések.

Ahhoz, hogy az összehangolt információk rendszerére országos, sőt nemzetközi szinten is lehetőségek nyíljanak, szükségessé vált

- a) az ágazati, illetve a több ágazatot is érintő statisztikák körének tisztázása,
- b) az alkalmazott statisztikai fogalmak és azok meghatározásainak egyértelmű leírása és kötelező használata,
- c) az adatgyűjtésekhez használt kérdőívek legfontosabb információtartalmának állandósítása; az ezekhez szükséges nyilvántartások és bizonylatok vezetése,
- d) nemzetközi szabványok kidolgozása minden érintett szférában,
- e) az elfogadott nemzetközi szabványok összehangolt rendszerének kialakítása, illetve ezen összehangolás feltételeinek megteremtése.

Ami a b) ponthoz tartozó feltételeket illeti a Központi Statisztikai Hivatal a *Statisztikai Fogalmak* c. sorozatban eddig az alábbi köteteket jelentette meg:

1. Nemzeti vagyon, állóeszközök és készletek statisztikája
2. Népesedésszisztiika
3. Munkaügyi statisztika
4. Beruházásstatisztika
5. Igazságügyi és államigazgatási statisztika
6. Egészségügyi és szociális statisztika
7. Közművelődési és sportstatisztika
8. Oktatási statisztika

9. Területi statisztika

10. Gazdasági alanyok.

A sorozat még nem teljes (a könyvtári információk szempontjából hiányzik pl. a pénzügyi statisztika fogalmainak ismertetése).

Az eddig megjelent kötetek azonban nagy lépést jelentenek az összehangolt statisztikai információk kialakítása felé, bár a leírt fogalmakat nem minden vonatkozásban tekinthetjük tartósaknak, mivel a szervezeti és tartalmi változások időről-időre szükségessé teszik a definíciók pontosítását. E pontosítások esetenként a nemzetközi szabványok kidolgozásával is összefüggenek.

Mivel a könyvtárak szervesen illeszkednek a népgazdaság kulturális ágazatába és ezen keresztül a népgazdaság egészébe, ezért a könyvtárstatisztikának nemcsak a saját területén szükséges speciális fogalmakat, hanem a más ágazatokban kialakított fogalmakat és osztályozásokat is figyelembe kell vennie.

Igy pl. a könyvtárpételek, könyvtári berendezések statisztikai adatainak illeszkednie kell a nemzeti vagyon, állóeszközök és készletek statisztikai adataihoz, hiszen ennek részét képezik. A könyvtárakat használó népesség összetételét a népesedésstatisztikában lefektetett fogalmak szerint kérdezhetjük pontosan (korcsoport, nem, település típusonkénti részletezések, a foglalkozás alapján kialakított társadalmi osztályok, rétegek szerinti csoportosítás stb.). Ily módon a könyvtári olvasókról gyűjtött adatok felhasználhatóvá válnak olyan adatösszeállításoknál, amelyek csak egy-egy rétegre, pl. csak a fiatalokra, vagy csak a falusi népességre vonatkoznak.

Hasonló megfontolások késztetnek arra, hogy az egységes munkaügyi statisztika fogalmait alkalmazza minden ágazat statisztikája, így a könyvtárak is. Ily módon egyértelmű pl. a fő- és mellékfoglalkozásúak száma és jónéhány más munkaügyi ismérv.

A jelenlegi gyakorlat ugyanis az, hogy a könyvtárak ill. közvetlen irányító szerveik, beleértve a gazdálkodó egységeket, amellet, hogy kitöltik a könyvtárstatisztikai kérdőíveket és ebben információkat adnak a tevékenységi adatokon kívül az alkalmazottak létszámáról, az állomány gyarapításra fordított összegekről, stb., de elkészítik a költségvetési beszámolót is és ebben elszámolnak a bevételekről és a kiadásokról, az alkalmazottakról, stb. Ha az egységesített fogalmakat sikerül minden ágazatban következetesen alkalmazni és ebben az irányításhoz szükséges részletezettséget biztosítani, ez egyrészt megkímélheti az intézményeket a többszöri adatszolgáltatástól, amikor a pénzügyi, a munkaügyi vagy éppen a működési adatokat kell kisebb-nagyobb mértékben átdolgozni, másrészt az irányítás minden szintjén lehetővé teszi az összehangolt, komplex elemzést: pl. a könyvtárak szakemberszükséglete, az alkalmazott könyvtárosok szakképzettsége, a folyamatban lévő főiskolai és egyetemi könyvtárosképzés adatai együtt vizsgálhatók.

A kulturális ágazat statisztikája

A kulturális ágazat három, viszonylag jól elválasztható része az oktatás, a közművelődés és művészetek, illetve a sport. Az elválasztás helyenként erőszakolt, adminisztratív

jellegű. Az ún. közművelődés sok oktatási-tanulási elemet tartalmaz, egy-egy formája az „oktatás” minden fogalmi követelményének megfelel, mégis a közművelődéshez tartozik pl. az ismeretterjesztő, vagy a közhasznú tanfolyamok egész sora, az idegen nyelvtanulás sokféle szervezett formája stb. Mindezek ellenére elmondható, hogy Magyarországon kialakult az oktatástól elválasztott „kulturális” alágazat hagyományos köre, és erre vonatkozóan épült ki a közművelődés és művészeti tevékenység statisztikája. Ez kiterjed a könyv- és sajtókiadásra és terjesztésre, a könyvtárakra; a hanglemezgyártásra és -forgalmazásra, a színház-, opera-, hangverseny előadásokra, látogatásokra; a múzeumokra; a rádió és televízió műsorszórására, a programokra és az előfizetésekre; a kultúrotthonokra; a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat rendezvényeire és ezek látogatottságára.

Annak ellenére, hogy a közművelődési statisztika széleskörű információkat biztosít egy-egy kulturális területen belül, egészében e statisztika rendszere nem teljesen kiépített. Kevés – és főként csak pénzügyi – adat áll rendelkezésre a műemlékvédelemről, a növénykertek, rezervátumok, nemzeti parkok helyzetéről. Hazai statisztikánkban nem kísérik figyelemmel az egyes kulturális területeken az alkotás – bemutatás – megőrzés – igénybevétel folyamatát stb.

A kulturális statisztika nemzetközileg is hasonló helyzetben van. Nem sikerült nemzetközileg megállapodni a kulturális statisztika körében és tárgyában, mivel egyes országokban a kultúrának azok a vonatkozásai állnak előtérben, amelyek másutt kevésbé lényegesek. Ezek között kell említeni a turizmust, a városépítészetet, a környezeti kultúrát, másutt a vallást, illetve a népművészetet, a díszítések kiemelkedő szerepét. Végül is 1979-ben létrejött az Unesco keretén belül egy viszonylag laza keret-megállapodás a főbb *kulturális ágazatokról*. Ezek:

0. Kulturális örökség
1. Nyomdatermékek
2. Zene
3. Előadó-művészetek
4. Festészet és szobrászat
5. Mozi és fényképezés
6. Műsorszórás (rádió és televízió)
7. Társadalmi-kulturális tevékenységek
8. Sportok és játékok
9. Természet és környezet.

Nem készült el az Unesco részéről az a javaslat, amely e szférákon belül a különböző funkciók szerinti részletezésre vonatkozna, mint pl.: a) alkotás (termelés); b) hozzáférhetővé tétel (bemutatás, forgalmazás, kölcsönzés); c) megőrzés (archiválás); d) igénybevétel (felhasználás, részvétel).

Ugyancsak hiányoznak azok a kötelezően bevezetendő egységes mutatók, amelyek a szférák, azon belül funkciók szerint részletezett kulturális tevékenységeket jellemeznék gazdasági és társadalmi vonatkozásokban (pénzügyi, munkaügyi adatok; a kulturális produkció tartalmi, tárgyi megoszlása; a felhasználók összetétele stb.).

E hiányzó részletezések kidolgozása folyamatban van, párhuzamosan az egyes kulturális területeken készülő szabványok elkészítésével. Nemzetközi statisztikai szab-

vány eddig csak a könyv- és sajtókiadás, a könyvtárak, a rádió- és televízióstatistika, továbbá a kultúra közösségi finanszírozásának statisztikája területén készült el. Nagy eredménynek kell tekinteni, hogy a nyomdatermékek körében e szabványok rendelkezésre állnak, de hozzá kell tenni, hogy ezek még nem érvényesülnek maradéktalanul az adat-szolgáltatásokban.

Nem megoldott a könyvtárak helye a funkciók szerinti részletezésben sem. A könyvtárak egyik legfontosabb funkciójuk (a megőrzés) kapcsán, több kulturális ágazathoz sorolhatók. Egyrészt szerepelhetnek a kulturális örökség kategóriájában, különösen a nemzeti könyvtárak és néhány olyan országos nagykönyvtár, ahol a megőrzés funkciója erősebb, mint más könyvtári feladatoké. Másrészt besorolhatók a nyomdatermékek kategóriába, mert a tárolt, feldolgozott és kölcsönzött dokumentumok túlnyomó része ebbe a fogalomkörbe tartozik. E kulturális kategóriához tartozik a kölcsönzési funkció is, mint a nyomdatermékek hozzáférhetővé tételének egyik formája; az olvasók nyilvántartása, akik e szolgáltatás felhasználói stb. Általában a könyvtárak sokoldalú tevékenységük és funkcióik révén szinte valamennyi kulturális szférával együttműködnek. Éppen ezért egy könyvtárstatisztikai szabvány kialakítása és bevezetése nagy körültekintést, a korábbi gyakorlat és a jövőbeni igények egyidejű figyelembevételét igényli.

A könyvtárstatisztikai szabvány

Az Unesco 1970 novemberi közgyűlése fogadta el a jelenleg érvényben lévő könyvtárstatisztikai ajánlást. Ennek, valamint az ezt követően készült nemzetközi könyvtárügyi szabványnak, illetve a korábbi hazai gyakorlatnak megfelelően építhető csak ki a hazai könyvtárstatisztikai szabvány, amelynek első, előzetes javaslatát 1978-ban vitatták meg a szakértők.

A könyvtárstatisztika legnehezebb kérdése: meghatározni, hogy „*mi a könyvtár*”? Mivel ez a mindenkori könyvtárpolitikai elhatározásoktól függ és a nemzetközi szabványban sem kellőképpen megoldott, a statisztikai fogalmak hazai kidolgozása során egyelőre az a kompromisszumos megoldás kínálkozik, hogy az adatközlésben mindig pontosan definiáljuk, hogy mit tartalmaz a „könyvtárak száma”. E kompromisszum elfogadása mellett is ez a leginkább vitatható adat.

A könyvtártípusok elméletileg jól elkülöníthetők, de a gyakorlatban nem ritka a *funkciók keveredése*, pl. a szakkönyvtári funkciót is ellátó felsőoktatási könyvtár stb. Ilyen esetekben a statisztikában egyértelmű döntés kell, mert minden könyvtár csak egyetlen helyen számolható el.

Az előzetes szabványjavaslatban előfordulnak olyan új megnevezések, amelyek eltérnek a „Statisztikai Fogalmak” című sorozatban szereplő, ugyanilyen tartalmú fogalomtól. Elképzelhető, hogy a már elfogadott fogalmak pontosításra, kiegészítésre szorulnak, de pusztán az elnevezés megváltoztatása nem indokolja az elfogadott definícióktól való eltérést (pl. a könyvtárak nyilvánossága vagy korlátozott nyilvánossága a statisztikában jelenleg nem csoportosító ismérv, de semmi sem zárja ki bevezetését, ha szükséges).

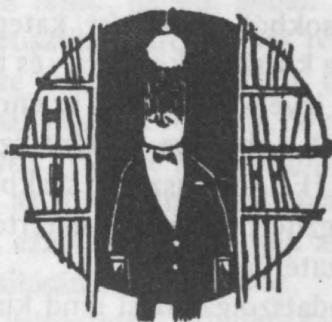
A szabványjavaslatban előterjesztett csoportosítások, illetve ezek jelölései ugyan- csak bevezethetők – ha indokoltak –, e bevezetések azonban mindig egyeztetést igényel- nek azért, hogy nem jelentenek-e ellentmondást egy már elfogadott szemponttal. Minden feltett kérdésnél mérlegelni kell, hogy az adatszolgáltató képes-e megbízható választ adni.

Egy-egy adathoz – ha az számításon alapul – biztosítani kell a számítás alapjait és lehetővé kell tenni az utólagos ellenőrzést is. Így pl. a rész munkaidőben foglalkozta- tottak átszámítása teljes munkaidőjű dolgozókká csak akkor lehetséges, ha van adat arról is, hogy munkaidőjük mekkora hányadát fordítják könyvtári munkára.

A szabványtervezet javaslatának pontosítása folyamatban van. Az elhangzott észre- vételek mellett egyértelműen nagy pozitívumként kell elkönyvelni a törekvést, hogy *a hazai könyvtárstatisztikát alkalmassá tegyék a magas szintű, komplex szemléletű, egységesített információrendszerbe való illeszkedésre*. A könyv- és sajtókiadás statisztikai adatainak részletezettsége mellett a könyvtárstatisztika áll legközelebb ahhoz, hogy e fel- datnak képes legyen megfelelni.

A könyvtárstatisztika szervesen illeszkedik a közművelődési statisztika „rendsze- rébe” (bár e rendszer egyes elemei még hiányoznak), ezen belül azonban egységes egészet kell, hogy alkosson. Ennek lényege abban van, hogy a különböző típusú könyvtáraktól egyforma tartalmú és azonos fogalmakra épülő alapinformációkat kérjünk, függetlenül attól, hogy egyes könyvtártípusoknál más, vagy részletezettebb információk is szükségesek.

A szabvány kidolgozása és lépésről-lépésre történő bevezetése elősegíti, hogy a könyvtárstatisztika egyre inkább eleget tegyen a vele szemben támasztott követelmé- nyeknek.

Izelítő

Horst Kunze: Alles für das Buch c. könyvének illusztrációiból